

Mikó Zsuzsanna

AZ ISKOLÁK ÁLLAMOSÍTÁSÁNAK POLITIKAI ELŐKÉSZÍTÉSE

Az 1948. évi XXXIII. törvény új korszakot jelentett a kommunista pártvezetés egyházakkal szembeni politikájában. A törvény alapján minden iskolát, tanulóotthont, kisdudóvót és a hozzájuk tartozó felszerelést, berendezést és a fenntartásukat szolgáló célvagyonot államosították.

Előkészítés

A Köznevelési Bizottság 1948. február 16-i javaslata a Politikai Bizottságnak¹ (PB) azt mutatja, hogy 1948 elején az állami vezetés komolyan gondolta: tárgyalásos úton rendezni az iskolák államosításának kérdését. A javaslat első része az 1948-as iskolai oktatást mutatta be a számok segítségével. Ez az összefoglaló világossá tette a politikai vezetők számára, hogy nagyon nehéz dolguk lesz a kérdésben. A statisztika szerint a népiskolák 63%-a, az általános iskolák 58%-a volt római katolikus vagy felekezeti iskola. Az egyes iskolatípusokban tanuló diákok számaránya hasonló képet mutatott, a népiskolákban tanulók 70%-a, az általános iskolák esetében pedig a tanulók 56%-a római katolikus vagy egyéb felekezeti iskolába járt.² A Köznevelési Bizottság javaslata szerint az iskolák államosítását a töredék népiskolák egyesítésével és ezzel együtt államosításával kellett volna megkezdeni. A következő lépésként azt javasolta a bizottság, hogy az elpusztult felekezeti iskolákat az állam ne az egyháznak, hanem saját magának építse újjá, vagyis ezeket az iskolákat felépítésükkel és felújításukkal egy időben államosítani kell. Az állami ellenőrzés eszközeként bevezette volna, hogy minden 8. osztályt befejezett általános és népiskolásnak – beleértve az egyházi iskolák tanulóit is – állami záróvizsgát kelljen tennie. Csak az állami záróvizsga tette volna lehetővé gimnáziumi tanulmányok folytatását. Az ideológiai kontroll érdekében a diákokat abból a szempontból is meg kellett volna vizsgálni, hogy a nevelésük „demokratikus szellemben” történt-e. A javaslat szerint korlátozni kellett volna a nagyon népszerű egyházi iskolákba felvehető tanulók számát is

¹ Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) 274-3/132 (274. fond 3. ő. e.: a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának iratai).

² A statisztika szerint a népiskolák közül 640 (25%) állami, 300 (12%) községi, 1000 (38%) római katolikus, 660 (25%) egyéb felekezeti iskola. Az általános iskolák közül 1400 (30%) állami, 500 (12%) községi, 1900 (40%) római katolikus és 900 (18%) egyéb felekezeti iskola. A népiskolák közül állami iskolában 38 ezren (19%), községi iskolában 22 ezren (11%), római katolikus iskolában 90 ezren (45%), egyéb felekezeti iskolában 50 ezren (25%) tanultak. Általános iskolák közül állami iskolában 260 ezren (32%), községi iskolában 100 ezren (12%), római katolikus iskolában 320 ezren (38%), egyéb felekezeti iskolában 150 ezren (18%) tanultak.

úgy, hogy egy osztályba csak 40 tanulót lehetett volna beíratni. Ennél több tanulót párhuzamos osztályokba csak akkor lehetett volna felvenni, ha az adott község más jellegű iskolájában is megvolt a 40 fős tanulói létszám. A javaslat szerint az állam a tanítók és az igazgatók jogállásba is beavatkozott volna. A felekezeti tanítók ellen hozott fegyelmi határozatok csak a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium jóváhagyásával lettek volna érvényesek, illetve ugyanígy minisztériumi jóváhagyás kellett volna az egyházi általános iskolák igazgatóinak kinevezéséhez is. A tanítói kar összetételének megváltoztatásaként javasolták: a minisztérium úgy nyújtson államsegélyt a felekezeti iskoláknak, hogy állami tanítókat kölcsönöz nekik.

Rónai Sándor 1948 áprilisában készült tervezete³ is arról tanúskodott, hogy a kommunista vezetés kezdetben nem akarta nyíltan felvállalni az iskolák államosításával kapcsolatos céljait. Rónai arra tett javaslatot, hogy minden községben, ahol felekezeti iskola van, állami iskolát is kellene építeni. Az újonnan induló iskolának nemcsak az iskoláskorú gyermekek oktatását kellett volna felvállalnia, hanem vonzóvá kellett volna tenni a felnőttek számára is. Rónai véleménye szerint ha sikerülne fokozatosan elsorvasztani a felekezeti iskolákat, akkor még a törvényhozással sem kellene elfogadtatni a törvényjavaslatot. Rónai egyetlen akadályt látott a terve előtt, mégpedig a pénzt, mert a hároméves gazdasági tervben csak 42 millió forint volt elkülönítve iskolaépítésre, ami véleménye szerint kevés lenne nagyszabású tervének végrehajtásához.

A tárgyalásos politika azonban nem vezetett eredményre, ezért a Politikai Bizottság 1948. április 15-i ülésén Rákosi Mátyás már a katolikus egyház elleni kampánytervezet kidolgozására tett javaslatot.⁴ Javaslatára szerint a tárgyalásokon a püspökökkel szemben most már támadásba kell átmenni, és figyelmeztetni kell őket, hogy erőteljesebb egyházi fellépés szükséges a demokrácia mellett és az egyház szélsőjobboldalán álló fasiszta elemekkel szemben. A kampány első lépéseként Rákosi pedagógus-nagygyűlés szervezését jelölte meg, ahol követelni kell a pedagógusok állami státusba vételét.

A PB május 7-i ülésén Rákosi Mátyás elégedetten számolhatott be a református egyháznál elért eredményről, sőt már a megállapodás tervezetét is fel tudta mutatni.⁵ Jó taktikai érzékkel azonban május végére már felismerte, hogy a református egyháznál elért eredmények hangoztatása akár vissza is üthet. A május 29-i PB-ülésen már hibáról beszélt.⁶ Nézete szerint rossz taktika volt azt a látszatot kelteni, hogy a református egyházat kijátsszák a katolikus egyház ellen, mert ezzel csak a „református egyház reakcióisait” erősítik. Ekkor tüzték ki először az államosításról szóló törvényjavaslat tárgyalását; Rákosi tervei szerint 1948. június 15-én kezdődött volna a törvényjavaslat tárgyalása és június 25-ig szavazott volna róla a parlament.

A háttérben folyamatosan zajlottak a tárgyalások. A politikai vezetés nem hivatalosan megállapodott a református és az evangélikus egyházak vezetőivel arról, hogy iskoláikat az állam átveszi, és vállalja, hogy 20 évig anyagi segítségben részesíti őket. Az anyagi tá-

³ PIL 274. f. 7/265.

⁴ PIL 274. f. 3/142.

⁵ PIL 274. f. 3/145.

⁶ PIL 274. f. 3/148.

mogatás azonban évente meghatározott százalékkal csökkent volna, ugyanakkor lehetőséget biztosított volna az egyházak számára, hogy rendkívüli segély címén is fedezhessék kiadásaik egy részét. A háttérben zajló tárgyalások mellett megindult a közvélemény megnyerésére induló kampány is. Közzétették a sajtóban, hogy elkezdődött az iskolák államosításáról szóló törvényjavaslat előkészítése. A propaganda-hadjárat részeként megígérték minden felekezeti iskolában tanító pedagógusnak, hogy átveszik az állami iskolákba. Addig is arra biztattak mindenkit, hogy joga van szakszervezeti gyűlésre járni, és védelemben részesül, ha felvállalja kommunista meggyőződését. Biztosították a szülőket arról is, hogy a kötelező vallásoktatás megmarad az állami iskolákban is.

1948. május közepére a kommunista párt értelmiségi osztálya részletes javaslatot készített a teendőkről.⁷ Eszerint a törvényjavaslat benyújtását a katolikus egyház agitációja miatt fel kell gyorsítani. Részletes terv készült az iskolavezetői megbízásokról, külön hangsúlyt fektettek arra, hogy az együttműködésre hajlandó iskolaigazgatók a helyükön maradhassanak. Számba vették az osztályok létszámával, az állami tankönyvek kiadásával, a kollégiumokkal, a tanítóképzők leépítésével és a volt felekezeti iskolákban létrehozandó ifjúsági szervezetekkel kapcsolatos feladatokat. Elkészítették a vonatkozó költségvetési kihatások elemzését is. Az előzetes becslés szerint az iskolák államosításával kapcsolatos költségek évi 100 millió forintos kiadással jártak volna. Az összeg közel felét a tanárok fizetésének emelése tette ki, amivel egyértelműen a pedagógustársadalom jóindulatának megnyerése volt a cél. Az általános és középiskolák, a tanulóotthonok és kollégiumok államosításával, a pedagógus státus módosításával, a tankönyvkiadással, az iskolák újjáépítésével és az ifjúsági szervezetekkel kapcsolatos költségek a kultuszköltségvetés 22%-át adták.

A Politikai Bizottság következő ülésére azonban már a pócspetri események ismeretében kerül sor. Az június 4-i tanácskozáson,⁸ ahogy addig is, Rákosi Mátyás számolt be az iskolák államosítása ügyében folytatott „harcról”. Ekkor fogadták el a törvényjavaslat benyújtásának végleges dátumaként június 15-ét, azonban arról is határozott a PB, hogy nem lesz szükség a háromnapos parlamenti bizottsági tárgyalásra. Az országgyűlési bizottságnak azt az utasítást adták, hogy délután négykor üljön össze és még aznap fejezze be a tárgyalását. A parlamentben június 16-án el kellett kezdődnie a törvény tárgyalásának.⁹ A győztes kommunisták arról is döntöttek, hogy a törvényt ki kell egészíteni az óvodák államosításának kérdésével is. Az egyetértés hiányával és az erőszakos államosítással szembeni ellenállással is kénytelenek voltak foglalkozni. A Politikai Bizottságnak el kellett ismernie, hogy több esetben kommunisták is elleneztek az államosítást. A PB a legerélyesebb intézkedésre utasította a szervező bizottságot, amelynek minden esetet ki kellett vizsgálnia, és szükség esetén a tiltakozókat ki kellett zárni a pártból, vagy akár állásukból is el kellett őket mozdítani. A politikai vezetés a megtorlás mellett a külsőségekre is igyekezett odafigyelni. A Gazdasági Bizottság biztosította az anya-

⁷ PIL 274. f. 3/146, 7–10. p.

⁸ PIL 274. f. 3/149.

⁹ A törvényjavaslat parlamenti vitájáról lásd *Földet, köztársaságot, állami iskolát. Viták a magyar parlamentben 1944–1948*, szerk. Balogh Sándor – Izsák Lajos Gondolat, Budapest, 1980.

gi fedezetet ahhoz, hogy pedagógusdelegáció keresse fel a miniszterelnököt, és ott egy felekezeti tanító elpanaszolja a felekezeti iskolákban oktatók sérelmeit s követelje az egyházi iskolák államosítását. A miniszterelnök erre válaszában közölhette, hogy a pedagógusok 20%-os fizetésemelést kapnak.

Pócspetri

Az 1948. június 4-i kormányülésen Rajk László belügyminiszter számolt be a Pócspetriben történekről. Beszámolója szerint a nyírségi településen minden bizonnal előre megtervezett forgatókönyv szerint történtek az események. A hatást fokozandó elmondta, hogy hasonló eseményekről érkeztek hírek a szintén Szabolcs megyei Kenézlőből és Nyíradonyból, valamint a Heves megyei Zaránk községből. Az eseményekért Rajk a katolikus egyházat tette felelőssé: „A kormány ezeket az eseményeket mérlegelve hívja fel az egyház figyelmét arra, hogy a méltányosság a kormány magatartásában, amit eddig tanúsított ebben a kérdésben, most már véget ért.” Több miniszteri hozzászólás után Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes foglalta össze a követendő eljárást. Ő is megerősítette, hogy tervszerű események történtek, és ezért a letartóztatottakat statáriális eljárás alá kell vonni. Rákosi véleménye szerint az események háttérben Mindszenty József áll, ezért „politikailag meg kell nyerni a demokratikus híveket és megmutatni Mindszenty és az egész banda összefüggését”. Ries István igazságügy-miniszter mindenben támogatta Rákosi elképzelését, és megállapította, hogy az ügy tipikusan statáriális eljárás alá tartozik, s kiemelte, hogy semmiféle olyan intézkedést sem szabad tenni, amely enyhítené a statáriális ítéletet: „A büntetés halál, s lesz időnk közben gondolkodni afelett, hogy az ítéletet végrehajtsuk-e vagy kegyelmet adjunk.”¹⁰

Az igazságügy-miniszter eredeti elképzelése szerint a tárgyalást Nyíregyházán tartották volna, és az alkalomra berendelték volna a közeli falvak lakosságát is, hogy lássák az „uszítás” következményét. Veres Péter honvédelmi miniszter próbált csak bátortalanul szót emelni a súlyos következménnyel fenyegető eljárás ellen, mondván, hogy azok, akik lőttek, talán nem voltak bűnösök, és így az ítélet esetleg a nép érdekeibe ütközik. Rákosi azonban lezárta a vitát azzal, hogy ismételten a szervezetségre hivatkozott, sőt beemelt egy újabb szálát a történetbe, amikor azt feltételezte, hogy egy nyilas vagy SS állt a tettes mögött. Egyértelmű volt a megfélemlítési szándék a püspöki karnak címzett levélben, amelyben leszögezték, hogy agitáció folyik a magyar köztársaság ellen a papi szószékekről, így az egyháznak kell vállalnia minden felelősséget, ha szembefordítja a hívőket a demokráciával.

Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter ugyanezen a minisztertanácsi ülésen beszámolt a katolikus egyházzal folyó tárgyalás állásáról. Tájékoztatta a kormányt a katolikus egyház tárgyalási feltételeiről, vagyis arról, hogy az egyház kérte a felosztatott katolikus egyesületek működésének, a beszüntetett katolikus és politikamentes napila-

¹⁰ Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-A-83-a-239/1948 (XIX-A-83-a: minisztertanácsi jegyzőkönyvek és mellékleteik).

pok megjelenésének engedélyezését, illetve a napilapok megjelenéséhez szükséges papírellátásról való gondoskodást. A katolikus egyház csak ebben az esetben látott lehetőséget az egyház erkölcsi méltóságával összeegyeztethető nyilatkozatok megtételére. A minisztertanács által elfogadott kommuniké már nem is rejtegette a kommunista párt taktikáját: kizárólag Mindszenty bíborost okolta a tárgyalások kudarcáért, illetve kiját szotta a legfőbb kártyát, hogy a református és az evangélikus egyház már a tárgyalások előtt megtették ezeket a nyilatkozatokat. Rákosi megosztó politikájának jegyében elfogadták azt is, hogy nemcsak a püspöki karnak kell elküldeni a kommunikét, hanem minden püspöknek, és ki kell adni a sajtónak is.

Egy koncepció per elemei – négy évtizeddel később

Mi is volt valójában az az esemény, amely közvetlen ürügyet szolgáltatott az iskolák államosításáról szóló törvényjavaslat elfogadásához?

„A perújítási eljárás során bizonyítást nyert, hogy az ú. n. »pócspetri ügy« előre kitervelt és tudatosan ekként lebonyolított koncepció per volt, azzal a céllal, hogy a katolikus egyházat és híveit megfélemlítsék és az egyházi iskolák államosítása ellen tanúsított ellenállást letörjék.” Erre a megállapításra jutott 1989-ben a Fővárosi Bíróság, amikor a perújítási eljárás során részletesen megvizsgálta az Asztalos János és társai ellen lefolytatott 1948-as per politikai hátterét.¹¹

A politikai vezetés számára nagyon jókor jött az 1948. június 3-án lezajlott esemény, és Rákosi Mátyás jó politikai érzéke is szerepet játszott abban, hogy a magyar társadalom elhitte, a katolikus egyház még bűncselekményre is képes iskolái megtartása érdekében. A kommunista vezetésnek azért kellett az erő politikáját választania, mert az év eleje óta folyó, az egyházaknak megegyezést ajánló út nem hozta meg a kívánt eredményt.¹²

Az események rekonstruálásához a Fővárosi Bíróság 1989 decemberében és 1990 januárjában lefolytatott perújítási tárgyalásán elhangzottak szolgáltatták az alapot. A perújításhoz szükséges bizonyítékokat a Legfőbb Ügyészség tárta fel. A legfontosabb tanúvallomások a korabeli eljáró hatóságok tagjaitól származtak. A Legfőbb Ügyészség Nyomozó Osztályán kihallgatták Péter Gábort,¹³ Décsi Gyu-

¹¹ Budapest Főváros Levéltára (BFL) VII. 5. c. 10550/1948 (VII. 5. c.: a Budapesti Büntetőtörvényszék büntetőpereinek iratai).

¹² Az egyházakkal történő tárgyalás korábbi szakaszait ismertette Balogh Margit *Kötélhúzás, avagy a kulisszák mögött – Czapik érsek tárgyalásai* címmel elhangzott előadásában 2008. szeptember 3-án, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolán. Lásd még BALOGH Margit – KNAUSZ Imre: *Gondolatok az iskolák államosításáról*, *Pedagógia Szemle* 1989/4., 291–297.

¹³ Péter Gábor 1945 januárjától a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának, majd az ÁVO-nak illetve ÁVH-nak a vezetője. Kiemelkedő szerepe volt a koncepció perек előkészítésében, a törvénysértő eljárások végrehajtásában. 1952-ben leváltották tisztségéből, és kizárták a pártból. 1953. január 3-án letartóztatták, a Katonai Felsőbíróság 1954-ben életfogytiglani, majd új eljárásban a Legfelsőbb Bíróság Katonai Tanácsa 1957-ben 14 év börtönbüntetésre ítélte. 1959 januárjában egyéni kegyelemmel szabadult.

lát¹⁴ és Tímár Istvánt,¹⁵ akik 1948-ban a Belügyminisztérium Államvédelmi Osztályának vezető tisztségviselői voltak. Décsi Gyula és Tímár István vallomásából¹⁶ ismerhetjük meg a június 3-a utáni napok történetét és a politikai felső vezetés, különösen Rákosi és Rajk utasításait.

A tanúvallomások alapján Rákosi Mátyás határozta meg a kezdetektől az eljárás menetét. Már a történeteket követő éjszakán azzal hívta fel Péter Gábort, hogy Pócspetriben lázadás van és ezért azonnal le kell oda utazni. Péter először Décsi Gyulát, az Államvédelmi Osztály nyomozóját küldte Pócspetribé, azonban hamarosan azt az utasítást kapta Rákositól, hogy ő is utazzon a helyszínre és vigye magával Kádár Jánost is, aki ebben az időben a Magyar Kommunista Párt főtítkárhelyettese volt. Két nappal később kapcsolódott az ügybe Rajk László belügyminiszter, aki Tímár Istvánt, az ÁVO helyettes vezetőjét látta el utasításokkal. Rajk már a jogi konstrukciót is elmondta Tímárnak, amely szerint Asztalos János már hetek óta uszította a falu lakosságát, vagyis felolvasta Mindszenty bíboros pástori leveleit, sőt azokat kiegészítette a rendőrség és a Szovjetunió elleni uszító beszédekkel is. Rajk azért kívánta bevonni a nyomozásba Tímár Istvánt, mert Tímár elmondása szerint Décsiben papi neveltetése miatt nem bízott. Valószínűbb azonban, hogy Décsi Gyula nem teljesítette megfelelően a politikai elvárásokat, ezért kívánta őt a politikai vezetés Tímár Istvánnal felváltani. Rajk László utasításának megfelelően Tímár kizárólag Asztalos János plébánost hallgatta ki Pócspetriben, elmondása szerint nem volt feladata az emberölés körülményeinek vizsgálata. Budapestre való visszaérkezése után Rajknak számolt be a nyomozás eredményéről, akit egyáltalán nem érdekelt, hogy szándékos vagy gondatlan emberölés történt-e, esetleg dulakodás közben halt meg a rendőr, őt kizárólag a Mindszentyvel szembeni elkeseredett harc foglalkoztatta.¹⁷

¹⁴ Décsi Gyula 1950-től a budapesti politikai rendőrségen szolgált. Később az Igazságügyi Minisztériumban államtitkár, majd a miniszter első helyettese. 1952. november 14. és 1953. február 2. között igazságügy-miniszter. 1953-ban letartóztatták és kilenc évi börtönbüntetésre ítélték.

¹⁵ Tímár István 1945 januárjában a Tömpe András vezette politikai nyomozócsoporttal érkezett a fővárosba. 1948 decemberéig a politikai rendőrségen teljesített szolgálatot, 1947 decemberétől Péter Gábor helyettese volt. 1948-as távozását követően az Igazságügyi Minisztérium büntetőjogi és ügyészi főosztályának vezetője volt. 1953 januárban letartóztatták, és a Péter Gábor és 17 társa elleni perben – népellenes, hivatali titoksértéssel folytatódólagosan elkövetett vesztegetés büntette miatt – 1953. december 24-én 12 évi, majd 1954. január 15-én jogerősen 11 évi börtönrre ítélték. 1956. október közepén szabadult; legfőbb ügyészi óvás után, 1957. február 4-én a Legfelsőbb Bíróság Katonai Tanácsa rehabilitálta. Ezt követően visszatért az Igazságügyi Minisztériumba, a törvény-előkészítő osztály vezetője lett, majd 1962. január 16-án kinevezték a Legfelsőbb Bíróság első elnökhelyettesévé. Az MSZMP KB 1962. augusztusi, a munkásmozgalomban részt vettek elleni törvénytörő perek lezárásáról hozott határozatát követően, szeptember 30-án felmentették tisztségéből. A Szerzői Jogvédő Hivatal főigazgatói székébe került, innen vonult nyugdíjba.

¹⁶ BFL VII. 5. c. 10550/1948. Décsi Gyula és Tímár István részletesen elmondta a politikai vezetés utasításait és az eljárás során elkövetett törvénytelenégeket. Péter Gábor, az Államvédelmi Osztály vezetője szinte semmi lényeges mozzanatra sem emlékezett.

¹⁷ Tímár István 1989-es vallomását erősíti, hogy tanúvallomásában elmondta: 1983-ban Lukács Tibor igazságügy-minisztériumi főosztályvezető kérésére feljegyzést készített a pócspetri ügyről. A periratokban Tímár vallomása mögött található egy dátum és aláírás nélküli feljegyzés, az igazságügy-minisztérium iratanyagában azonban nem találtam utalást arra, hogy az ügyben hivatalos vizsgálat folyt volna, így lehetséges, hogy Lukács a népbíróságokról írt könyvéhez kérte Tímár feljegyzését. Tímár István 1989-es kihallgatásakor lényegében ugyanazt mondta el, mint ami a feljegyzésben szerepelt.

A nyomozati szakaszban feltárt tényekkel kapcsolatban fontos volt Décsi Gyula vallomása¹⁸ aki elsőként érkezett a helyszínre. Elmondása szerint június 4-én ő táviratban arról tájékoztatta a belügyminisztériumot, hogy a puska dulakodás közben sült el, és az volt a véleménye (a 1989-es kihallgatásakor is így gondolta), hogy a tényállás nem alkalmas statáriális eljárás lefolytatására. Décsi tanúvallomásában egyértelműen kijelentette: „ez volt az egyik első olyan ügy, amelyben a megállapítható tényállást kierőszakolt módon megváltoztatták”. Később is megerősítette: arra alapozza a véleményét, hogy a bíróság által megállapított tényállás jelentősen eltért attól, mint amit ő a helyszínen megállapított.

A nyomozás lezárultával ismét a kommunista pártvezetők döntöttek az eljárás további menetéről. Tímár István azt az utasítást kapta Péter Gábortól, hogy keresse fel Ries István igazságügy-minisztert.¹⁹ Az utasítás egyértelmű volt: a kommunista párt felső vezetésének és személyesen Rákosi Mátyásnak is az a kívánsága, hogy a papot bíróság elé kell állítani, mert példát kell statuálni. Ries először Szelényi Zoltánnak, az ügyészi osztály vezetőjének véleményét kérte ki az ügyről, akinek az álláspontja azonban egyértelmű volt: nincs közvetlen okozati összefüggés Asztalos János plébános beszéde és a bűncselekmény elkövetése között, így nem lehet felbujtás címén felelősségre vonni. Tímár azzal érvelt, hogy vagy túlteszik magukat a túlzottan szőrszálhasogató jogi formaságokon és bíróság elé állítják a papot, vagy tömegesen fogják legyilkolni a népi demokrácia rendőreit. Szelényi mindezek ellenére közölte, hogy még a miniszter utasítására sem hajlandó részt venni az ügyben. Ezután Ries már csak négy szemközt tárgyalt Tímárral. Tímár tisztában volt a politikai háttérrel, vagyis azzal, hogy Ries nincs abban a helyzetben, hogy nemet mondjon a kommunista pártvezetés bármilyen kérésére. Ekkor már javában zajlott a szociáldemokrata párt elleni harc, így Tímár István jól látta, hogy Ries elég rezignált hangulatban van. A beszélgetés végén a miniszter azt mondta: bár elég sok megfontolandó van Szelényi jogi felfogásában is, de a politikai célok egyértelműek, és ezekért a politikai célokért fel kell áldozni a büntetőjogi nüanszokat. A beszélgetés végeredményeként Tímár már azt közölhette Rákosival, hogy Ries utasítást ad a bíróság elnökének a statáriális bíróság összehívására, az ügyészségnek pedig utasítást ad arra, hogy a pap ellen is emeljenek vádat felbujtás címén.²⁰

1989-ben tanúvallomást tett Olti Vilmos is, az eljáró bírói tanács elnöke, aki Ries István igazságügy-minisztertől kapta kijelölését. Ries tájékoztatta Oltit, hogy azért kell Budapesten tárgyalni az ügyet, mert Pócspetri környékén az események annyira felizgatták a népet, hogy nagy a veszélye a további megmozdulásoknak. A miniszter azt is elmondta a bírói tanács elnökének, hogy a statáriális eljárás elrendelését a párttal és Rákosi Mátyással megbeszélték, és a pártnak az az álláspontja, hogy a fő bűnösökkel szemben a statáriális eljárás teljes szigorával kell eljárni. Olti Vilmos elmondása szerint ezenkívül semmiféle utasítást sem kapott az eljárás lefolytatásával kapcsolatban, ezért

¹⁸ BFL VII. 5. c 10550/1948.

¹⁹ 1945. július 27. és 1950. július 7. között igazságügy-miniszter.

²⁰ 1953-ban Tímár Istvánt is letartóztatták. A Gyűjtőfogházba került, ahol Asztalos János is töltötte a büntetését. Sétájuk közben messziről látták egymást, a pap egy börtönőrrel üzenté Tímárnak: sajnálja, hogy börtönbe került, és biztatta, hogy bízzon Istenben és hamarosan kiszabadul.

még 1989-ben is az volt a meggyőződése, hogy az ügy nem koncepciós per volt, a bíróság a rendelkezésére álló bizonyítékok alapján törvényes ítéletet hozott, tisztességesen lefolytatott eljárás során. Tanúvallomása során annyi engedményt tett, hogy főként az Ember Judit *Pócspetri* című filmjében látottak alapján elhiszi, hogy a nyomozás során a falu lakosságát és a vádlottakat bántalmazták. De ehhez cinikusan hozzátette: a tárgyalás során egyik vádlott és védője sem jelezte, hogy bántalmazták volna, pedig ezt bármikor megtehették volna, ő pedig senkin sem látott erre utaló külsérelmi nyomokat. Azt Olti is fontosnak tartotta megemlíteni, hogy az országban zaklatott volt a légkör, ezért felmerült az is, hogy az ügyet minél gyorsabban le kell zárni a kedélyek megnyugtatósága érdekében, de állítása szerint senkitől sem kapott erre utasítást. A statáriális eljárásban rendelkezésre álló három nap helyett két nap után azért került sor az ítélethirdetésre, mert a rendelkezésre álló bizonyítékok elegendőek voltak az ügy elbírálásához. Az egykori bíró külön kiemelte, hogy a berendelt tanúk kihallgatása nem azért maradt el, mert bárki sürgette volna az eljárásban, hanem mert ő a tanúk kihallgatása nélkül is tudta, hogy azok nem lényeges körülményekről tesznek vallomást. Az eljárási hibákat és tévedéseket a fáradtsággal és idegkimerültséggel magyarázta.

Az 1989-es tanúkihallgatás végén az ügyészek azt próbálták felderíteni, milyen mértékben próbálta befolyásolni a kommunista párt vezetése a bírósági eljárást. Kihallgatása kezdetén Olti Vilmos erre még határozottan állította, hogy semmi ilyesmi sem történt, Jávor Iván²¹ tanúvallomását megismerve azonban már hajlandó volt bizonyos részleteket elmondani. Emlékezett arra, hogy Ries István igazságügy-miniszterrel a tárgyalás ideje alatt néha beszélt telefonon, sőt arra is volt példa, hogy felkereste a minisztériumban vagy a lakásán. Megbeszélte vele az első- és másodrendű vádlottra kiszabható büntetést, és azt is, hogy Asztalos János kivégzése politikai hiba lenne. Végül arra is emlékezett, hogy Ries azt kérte, mutassa be neki az elkészített ítéletet a kihirdetés előtt. Így ez alapján már nem vonta kétségbe Jávor azon állítását sem, hogy ő az ítéletet a Belügy-minisztériumba is elvitte, bár Olti határozottan kiemelte, hogy ő erről nem tudott.

1948. június 11-én a Budapesti Büntetőtörvényszék mint rögtönítélő bíróság²² Asztalos Jánost szándékos emberölésre való felbujtás és Királyfalvi Miklóst szándékos emberölés büntette miatt halálra ítélte. Az ítélet tényállása egyszerű volt: Asztalos János mint a klerikális reakció képviselője egy demokratikus rendőr megölésére bujtotta fel Királyfalvi Miklóst,²³ a volt „horthysta zászlóst”. Mindkét elítélt kegyelmet kért, ezért azonnal sor került a kegyelmi tanácskozásra. Bodonyi Márton²⁴ államügyész egyik elítéltet sem tartotta kegyelemre méltónak. Jávor Iván arról nyilatkozott, hogy Asztalos

²¹ Jávor Iván (1919–1993) jogász, hadbíró.

²² Az eljáró bíróság tagjai: Olti Vilmos, a kijelölt rögtönítélő bíróság elnöke, Aradi István, Tutsek Gusztáv, Berek István és Jávor Iván.

²³ Királyfalvi Miklós 1919-ben született Pócspetrin. Érettségizett, utána Pócspetriben szociális titkárként alkalmazták. 1939-ben vonult be katonának, zászlósként szerelt le 1943-ban. 1945 után a községházán gazda-nyilvántartói feladatokat látott el.

²⁴ Bodonyi Márton 1941-től hadbíró volt. 1945-től lett a Nyíregyházi Népügyészség vezetője. 1948. júniustól a Budapesti Népügyészség vezetője lett. 1949-től a Budapesti Katonai Főügyészség helyettes vezetője.

Jánost kegyelemre ajánlja, mert hozzájárult a felkavart nyugalom helyreállításához, illetve a demokrácia és az egyház közötti megbékélés miatt az ítélet végrehajtása nem szükséges. A kegyelmi tanács a javaslatot egyhangúlag elfogadta.²⁵

Következtetések

A per tehát a politikai vezetés szándékai szerint zajlott le, de a belügyminiszter 1948. június 7-én kiadott rendelete²⁶ arról tanúskodott, hogy a hatalom komolyan számolt az esetleges újabb megmozdulások és felvonulások lehetőségével. A rendelet arra utasította a rendőrkapitányságok vezetőit, hogy katolikus egyházi kezdeményezésre, templomon kívül meghirdetett gyűlést, felvonulást vagy egyéb demonstrációt a helyi rendőrség saját hatáskörben nem engedélyezhet. Az engedélyt erre kizárólag a belügyminiszter adhatta meg. A hatalom ahhoz sem érezte magát erősnek, hogy egy esetlegesen kibontakozó tömegtüntetést erőszakkal feloszlasson, így azt az utasítást adta, hogy amennyiben a felvonulások és körmenetek során túl nagy tömeg gyűlik össze, a rendőrség ne avatkozzon közbe. A rendelet szerint ebben az esetben meg kellett keresni a rendező egyházi személyt, és közölni kellett vele, hogy személyében felelős bármiféle kormány- vagy demokráciaellenes megnyilvánulásért. A rendelet hatályának idején a helyi rendőrségeknek naponta kellett jelentést tenniük a területükön történetekről, erre akkor is szükség volt, ha semmi sem történt. A belügyi adatok szerint 1948. június végéig 42 helyen voltak zavargások az országban, a megmozdulások fele három megyében, Szolnokban, Nógrádban és Szabolcsban zajlott le.

Az iskolák államosításával kapcsolatos ellenállás letörésében a rendészeti és közigazgatási szervek szorosan együttműködtek. A Rákosi számára készült összefoglalóban a belügyi szervek elégedetten jelenthették, hogy első esetben került sor a rendészet és a közigazgatás szoros együttműködésére egy konkrét feladatban, és ez nagyon sikeresnek bizonyult. A közigazgatási apparátus valóban széleskörű adatgyűjtést végzett. Alapos összeállítást készítettek a politikai vezetésnek megyénkénti részletezésben az iskolák államosításával kapcsolatos közhangulatról. Számba vették, hogy az egyes megyékben hány jegyző, hány pap és hány tanító támogatta, illetve hány ellenezte az iskolák államosítását.²⁷

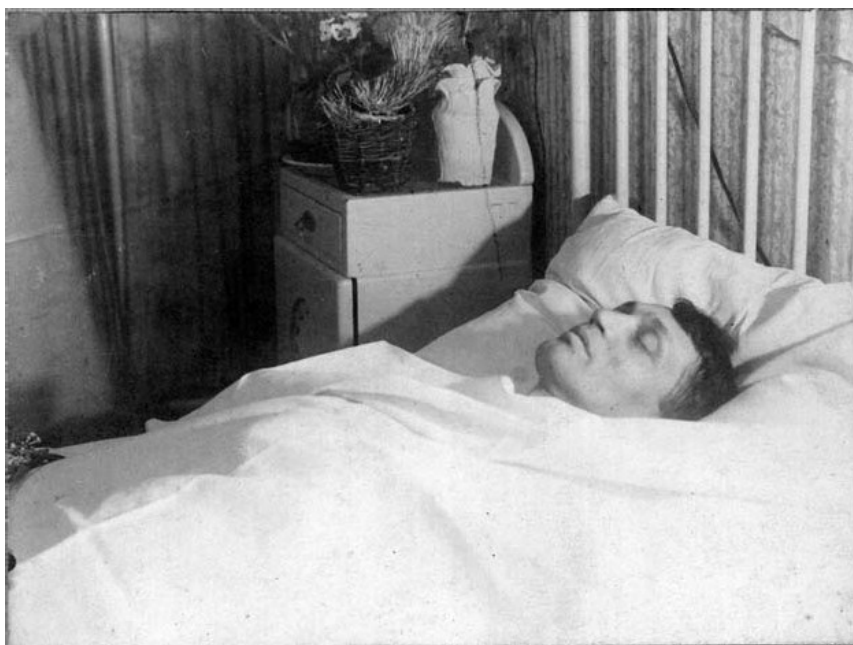
je, 1950 és 1953 között a Központi Katonai Ügyészséget irányította. 1953-tól a VII. kerületi Vendéglátó Vállalat igazgatója, majd vállalati jogász.

²⁵ Királyfalvi Miklóson az ítéletet a statáriális eljárás szabályai szerint két órán belül végrehajtották. Asztalos János halálbüntetését Tildy Zoltán kegyelemből életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre változtatta, ezt 1955-ben a Népköztársaság Elnöki Tanácsa kegyelemből 15 évre mérsékelte. 1956. október 27-én szabaddá ki, külföldre ment és csak 1989-ben tért vissza Magyarországra. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1988. szeptember 30-án kelt kegyelmi határozatával mentesítette a büntetett előlethez fűződő hátrányok alól.

²⁶ MOL XIX-B-1-r 286507/1948 (XIX-B-1-r: a Belügyminisztérium Elnöki Főosztályának iratai). A rendelet 1948. június 26-ig volt hatályban.

²⁷ Az összesített adatok alapján az államosítás ellen 91 jegyző foglalt állást, 43 nem mert nyilatkozni, 44-en pedig csak kényszerből foglaltak állást. 956 jegyző támogatta az államosítást. A legelutasítottabb Bara-

A június 10-i PB-ülésen²⁸ azonban már kész tényként kezelhették az államosítást, és annak gazdasági kérdéseiről tárgyaltak. A Gazdasági Főtanácsot és kultuszminisztériumot utasították, hogy készítse elő az államosítással kapcsolatos pénzügyi intézkedéseket. A döntés szerint az egyházi segélyekből azonnal le kellett vonni az államosított iskolák tanszemélyzetének fizetését és a dologi kiadásokat. A pártvezetés továbbra is azzal számolt, hogy a katolikus egyház az államosításról szóló törvény elfogadása után sem fog belenyugodni iskolái elvételébe, ebben az esetben a pártvezetés döntése szerint a katolikus egyház támogatására szolgáló összegből csak előleget lehet folyósítani. A katolikus egyház várható ellenállását jól látta a kommunista pártvezetés, mert Mindszenty József bíboros 1948. június 19-én közzétett körlevele egyértelműen fogalmazott: „Amitől mi, a magyar püspöki kar óvtuk az annyi sebből vérző országot, bekövetkezett. Egyházi iskoláinkat és nevelő intézeteinket elvették. Ez ellen a szülők természetjoga, az egyházak iskolajoga, a vallásnevelés joga és a nevelés szabadsága nevében ünnepélyesen óvást emelünk és tiltakozunk. Az iskoláinkhoz és nevelőintézeteinkhez való jogainkat Főpásztori kötelességeinkhez híven fel nem adhatjuk és azokat minden törvényes eszközzel vissza követelni meg nem szűnünk.”

Ady Endre a halottas ágyán, Liget Szanatórium, Budapest, 1919. január 27., Szőnyi Lajos felvétele
(a kép Babits Mihály tulajdona volt)

nya, Bihar, Csongrád, Tolna és Vas megyében voltak a jegyzők. A tanítók közül 4899-en támogatták az államosítást, 1242-en voltak ellene, 1636-an pedig közömbösek voltak.

²⁸ PIL 274. f. 3/150.